

ใบลาน : สู่ขวัญและวรรณกรรมอีสานข้ามกาลเวลา

**พิธีบายศรีสู่ขวัญ
ในสังคมอีสาน**

รองศาสตราจารย์วิไล วัสเพ็ญ

บทกัตย่อ

บทความเรื่องพิธีบายศรีสู่ขวัญในสังคมไทยนี้ มีจุดมุ่งหมาย เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับพิธีบายศรีสู่ขวัญที่ปรากฏในสังคมไทย และนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าระดับลึกแต่ละประเด็นในอนาคต พิธีบายศรีเกิดจากความเชื่อเรื่ององค์ประกอบในร่างกายของมนุษย์ว่ามีขวัญแฝงอยู่ทำให้มีความสุขกายสุขใจและแฝงอยู่ในสรรพสิ่งที่เกี่ยวข้องการดำรงชีวิต จึงมีการประกอบพิธีบำรุงขวัญในแต่ละโอกาส ประเภทของการสู่ขวัญจึงมีสู่ขวัญคนในแต่ละช่วงของกิจกรรมชีวิต ตั้งแต่เกิด เจ็บป่วย แต่งงาน สู่ขวัญสัตว์ สู่ขวัญข้าว สู่ขวัญเฒ่า เป็นต้น องค์ประกอบของการสู่ขวัญ ประกอบด้วยบายศรีและอุปกรณ์ซึ่งจัดทำขึ้น มีความประณีตและมีทั้งลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกันไปตามพื้นที่

เจ้าของขวัญผู้ได้รับการเรียกขวัญ หมอสูดเป็นผู้นำประกอบพิธีและกล่าวคำเรียกขวัญด้วยท่วงทำนองที่ปลุกพลังแห่งความอบอุ่นและเคารพสรรพสิ่ง โดยบทสวดขวัญนั้นมีการประพันธ์ขึ้นโดยปราชญ์ท้องถิ่นและหมอสูดนำมาปรับใช้ตามโอกาสต่าง ๆ หรือประพันธ์ขึ้นเอง บทสวดขวัญมีโครงสร้างคือ ส่วนต้น ส่วนกลาง ส่วนท้าย และคำผูกแขน ที่สำคัญต้องมีญาติพี่น้องและผู้มาร่วมงานเพื่อร่วมเรียกขวัญ จึงจะถือว่าครบองค์ประกอบของพิธี พิธีสวดขวัญในสังคมไทยยังมีความสำคัญและดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นว่าพลังแห่งความสัมพันธ์ ความเอื้ออาทรของบุคคลในชุมชนที่มีต่อกัน มีส่วนสำคัญทำให้เกิดสังคมที่อบอุ่นและสงบสุข

ความสำคัญของพิธีบายศรีสู่ขวัญ

พิธีบายศรีสู่ขวัญเป็นพิธีกรรมประเภทหนึ่งที่มีในสังคมไทย โดยทั่วไปมาช้านาน สืบเนื่องจากความเชื่อที่ว่า คน สัตว์หรือแม้แต่สิ่งของ มีสิ่งหนึ่งที่ไม่มีตัวตนแฝงอยู่และเป็นสิ่งสำคัญเรียกว่า “ขวัญ” และมีความสัมพันธ์กับภาวะจิตใจของคน มีหน้าที่รักษาประคับประคองชีวิตและติดตามเจ้าของไปทุกหนแห่ง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องขวัญ และประเพณีทำขวัญว่า คนมีขวัญประจำตัวทุกคน ขวัญจะรักษาเจ้าของขวัญให้สบายตั้งแต่เกิด ถ้าขวัญหายหรือหนีไปจากตัวเจ้าของขวัญ จะทำให้เป็นทุกข์เจ็บป่วย หรืออาจถึงตายได้ จึงมีการประกอบพิธีทำขวัญในโอกาสที่มีเหตุการณ์สำคัญที่เป็นคุณและโทษ โดยจัดแต่งบายศรีและเครื่องประกอบต่าง ๆ และเชิญหมอสูดมากล่าวเชิญขวัญด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ เชิญขวัญให้กลับมาอยู่กับเจ้าของ แล้วให้ผู้ที่ถูกเรียกขวัญกินอาหารในบายศรี สุดท้ายผู้มาร่วมพิธีผูกแขนให้ผู้ได้รับการเรียกขวัญและผูกซึ่งกันและกัน การทำพิธีสู่ขวัญจึงเป็นการเชิญขวัญที่หนีหายไปให้เข้ามาอยู่กับตัว และเชื่อว่าเป็นการส่งเสริมพลังใจให้เข้มแข็ง มีสติและไม่ประมาท

ขวัญเป็นคำนาม หมายถึง ผมหหรือชนที่ขึ้นเวียนเป็นกันหอย ; มิ่งมงคล, ลีรี, ความดี เช่น ขวัญข้าว ขวัญเรือน ; สิ่งที่ไม่มีส่วนตน เชื่อกันว่ามีอยู่ประจำชีวิตของคนตั้งแต่เกิดมา ถ้าขวัญอยู่กับตัวก็เป็นลีริมงคล เป็นสุขสบายจิตใจมั่นคง ถ้าคนตกใจหรือเสียขวัญ ขวัญก็ออกจากร่างไป ซึ่งเรียกว่า ขวัญหาย ขวัญหนี ขวัญบิน เป็นต้น ทำให้คนนั้นได้รับผลร้ายต่าง ๆ เรียกผู้ตกใจง่ายคือ เด็กหรือหญิงซึ่งมักขวัญหายบ่อย ๆ ว่า ขวัญอ่อน และอนุโลมใช้ไปถึงหรือสิ่งของบางอย่าง เช่น ช้าง ม้า ข้าว เรือคน ฯลฯ ว่ามีขวัญเช่นเดียวกับคนเหมือนกัน โดยปริยาย ผู้รู้พิธีทำขวัญเรียกว่า หมอขวัญ การทำพิธีเชิญขวัญหมายความว่า เรียกขวัญ มาอยู่กับตัว การเสียเงินค่าปรับให้แก่ผู้ถูกทำร้ายหรือถูกหมิ่นประมาท เรียกว่า ทำขวัญ โดยเอาเส้นด้ายผูกข้อมือเด็กแล้วกล่าวเรียกขวัญว่า “ขวัญเอ๋ย ขวัญจงมา มาอยู่กับเนื้อกับตัว” แล้วให้พรต่อไปตามควร เรียกว่า ผูกขวัญ ส่วนการเรียกขวัญหรือเชิญขวัญ เรียกว่า รับขวัญ ข้าวบายศรี เรียกว่า ข้าวขวัญ ; ไข่ปอกที่เสียใบไม้ปักไว้บนยอดบายศรี เรียกว่า ไข่ขวัญหรือไข่ข้าว ขวัญข้าว น. มิ่งขวัญของข้าวซึ่งเจ้าของทำพิธีเชื้อเชิญ เรียกว่า ทำขวัญข้าว คำลिनบนซึ่งเจ้าของไขบนไว้ต่อหมอ เมื่อใช้หอยกึ่งขวัญข้าวนี้ไปเป็นคำรักษา (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒ : ๑๖๗-๑๖๘) จะเห็นว่า คำว่าบายศรีความหมายตรงตัวก็คือ ข้าวมงคล พานที่รองรับข้าวมงคลก็คือพานบายศรี หรือเครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทง เป็นชั้น ๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอปขึ้นไปตามลำดับ เป็น ๓ ชั้น ๕ ชั้น ๗ ชั้น หรือ ๙ ชั้น มีเสาบักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวทวางอยู่ในบายศรีและมีไข่ขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรี ซึ่งบายศรีมีหลายอย่าง เช่น บายศรีตอง บายศรีปากชาม บายศรีใหญ่ เป็นต้น

บายศรีนั้นมีข้อสันนิษฐานว่า ได้ประดิษฐ์ขึ้นมา จากคติความเชื่อของพราหมณ์ พิจารณาจากการนำใบตองมาประดิษฐ์บายศรี เนื่องด้วยใบตองนั้นเป็นของสะอาดบริสุทธิ์ไม่มีมลทินของอาหารเก่าให้แปดเปื้อน และอีกประการหนึ่งก็คือ รูปร่างลักษณะของบายศรี ที่ได้จำลองเอาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอิศวรตลอดจนเครื่องสังเวท ก็มี

ความเชื่อมาจากคติพราหมณ์ เช่น ไข่ แต่งกวา มะพร้าว รวมถึงพิธีการ เช่น การเวียนเทียน การเจิม และพิธีการต่าง ๆ เหล่านี้พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีทั้งสิ้น

พิธีบายศรีสู่ขวัญ บางครั้งก็เรียกว่า พิธีบายศรี, พิธีสู่ขวัญ, พิธีทำขวัญ, พิธีรับขวัญเป็นประเพณีอย่างหนึ่งของคนไทยทุกภาค และคนลาวในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยในประเทศไทยการบายศรีสู่ขวัญจะมีที่มาและความเชื่อที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ อาจมีขั้นตอนและรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างตามพื้นที่

พิธีบายศรีสู่ขวัญภาคเหนือ

ในภาคต่าง ๆ ของไทยและในกลุ่มชาติพันธุ์ไท มีจุดมุ่งหมายในการบายศรีสู่ขวัญคล้ายคลึงกัน เช่นภาคเหนือทั้งไทยวน ไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยเขินและชาวไทยภาคเหนือตอนล่าง ต่างมีพิธีบายศรีสู่ขวัญซึ่งเรียกว่า “พิธีฮ้องขวัญ” หมายถึง พิธีเรียกขวัญให้กลับคืนสู่ร่างเดิม พิธีฮ้องขวัญเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องขวัญกับศาสนา พุทธ ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ พิธีฮ้องขวัญจะทำในโอกาสที่ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลง หรือมีเหตุต้องจากบ้านไปไกล มีความเจ็บป่วยและเกิดอุบัติเหตุ หรือในกรณีที่มีบุคคลสำคัญมาเยี่ยมเยือนบ้านเมือง พิธีกรรมฮ้องขวัญของชาวล้านนามักปฏิบัติร่วมกับพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ (ส่งเคราะห์) และพิธีสืบชะตา และจะมีปฏิบัติต่อเนื่องกัน โดยเริ่มจากการสะเดาะเคราะห์ การสืบชะตาและการเรียกขวัญ พิธีฮ้องขวัญ ยังคงปฏิบัติกันอยู่ในสังคมล้านนา และสืบบทบาทเป็นพิธีกรรมแสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม สร้างเสริมกำลังใจ ชัดเจนจริยธรรมและพฤติกรรมคนในสังคม พิธีเรียกขวัญหรือพิธีทำขวัญของภาคเหนือมีหลายลักษณะ ได้แก่ การเรียกขวัญเด็ก (การทำขวัญ) ขวัญลูกแก้ว (นาค) ขวัญนาค ขวัญสามเณร ขวัญผู้ป่วย ขวัญบ่าวสาว ขวัญผู้ที่จะเดินทางไกล ขวัญผู้ที่มาเยือน ขวัญผู้ใหญ่บ้าน ขวัญข้าว

ขวัญช้าง ขวัญวัวควาย ขวัญเรือน ขวัญเส้า เป็นต้น (ประคอง นิมมานเหมินท์ และทรงศักดิ์ ปรากฏวิวัฒนาการ, ๒๕๒๑ : ๑๐๖)

ความเชื่อเรื่องขวัญนี้สืบมาแต่โบราณแล้ว และคติความเชื่อนี้แม้คนไทยในถิ่นอื่น เช่น ไทยใหญ่ ลื้อ และลาว ก็มีความเชื่อเป็นทำนองเดียวกัน และขวัญไม่ใช่มียู่ประจำแต่ตัวคนเท่านั้น ช้าง ม้า วัวควาย ตลอดจนสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น เส้าเรือน เรือน ข้าวเปลือก นาข้าว บ้านเมือง ก็มีขวัญประจำอยู่ (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๖) ในบางถิ่นมีพิธีเรียกขวัญ หลายโอกาส เช่น ในภาคเหนือไทยมีพิธีเรียกขวัญในโอกาสต่างๆ ดังนี้ (ประคอง นิมมานเหมินท์, ๒๕๒๑ : ๑๐๗)

๑. เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย หกล้ม หรือมีเหตุให้ตกใจ เสียใจ
๒. เมื่อจะต้องจากบ้านจากเมืองไปไกล
๓. เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับชีวิต เช่น ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน หรือบวช
๔. เมื่อบุคคลสำคัญ แยกบ้านแยกเมืองมาเยี่ยมเยียนถึงถิ่น หรือ บุคคลในถิ่นจากไปแล้วกลับคืนถิ่น
๕. การเรียกขวัญวัวควาย กระทำหลังจากเก็บเกี่ยวพืชผลในไร่นาเสร็จแล้ว

เมื่อวิเคราะห์คำเรียกขวัญภาคเหนือจะเห็นว่าประกอบด้วยถ้อยคำที่มีความอ่อนโยน กล่าวเชิญขวัญอย่างยกย่องและทะนุถนอม การทำพิธีเรียกขวัญผู้ไปเยือน เท่ากับเป็นการแสดงความยินดีต้อนรับ ยอมรับนับถือว่า บุคคลผู้นั้นเป็นหน่วยที่สำคัญหน่วยหนึ่งในสังคมนั้น

การเรียกขวัญในโอกาสที่มีการเปลี่ยนแปลงในชีวิตเช่น ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน หรือบวช นอกจากการให้กำลังใจและสร้างความอบอุ่นใจแล้ว ยังเป็นการเตือนสติผู้ได้รับการเรียกขวัญว่า กำลังมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับชีวิต อย่างเข้าสู่ชีวิตอีกแบบหนึ่ง จึงเตือนเพื่อให้เกิดสติคือความรู้ตัว

ว่า ตนกำลังเป็นผู้ครองเรือน เป็นพ่อบ้านแม่เรือน หรือจะเป็นบรรพชิต จะได้ประพடுத்தินให้เหมาะสมกับชีวิตนั้น ๆ

การเรียกขวัญสัตว์ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ก็เป็นการทำพิธีเพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนและสัตว์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น แสดงให้เห็นว่ามีเชื้อใยต่อกัน เป็นการแสดงความรู้สึกสำนึกว่า สัตว์เหล่านี้อำนวยความสะดวกนี้ให้ มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตมนุษย์

ในภาคเหนือมีความเชื่อว่า ขวัญที่อยู่ประจำตัวคนเรามีอยู่ ๓๒ ขวัญ อยู่ประจำวัยละต่าง ๆ แต่เมื่อดูจากคำเรียกขวัญหลาย ๆ บทกลับปรากฏว่า ไม่มีบทใดกล่าวครบ ๓๒ แห่งเลย ในภาคอีสานก็มีความเชื่อเช่นเดียวกันว่า ขวัญ ๓๒ ขวัญอยู่ประจำตัวสติงสาการ หรืออาการ ๓๒ ของคนนั่นเองคือ ผม ขน เล็บ ฟัน เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารเก่า อาหารใหม่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร และเยื่อสมอง นั่นเอง

อุปกรณ์ในพิธีเรียกขวัญภาคเหนือ

เมื่อจะเรียกขวัญจะมีการทำบายศรีไล่ชั้น ซึ่งชั้นอาจทำด้วยเงินหรือเป็นเครื่องเงินมีพานรองรับ ตรงกลางมีข้าวเหนียวสุกปั้นเป็นก้อน ๑ ก้อน ไข่ต้ม ๑ ลูก กล้วยน้ำว่า ๑ ใบ ดอกไม้ธูปเทียนและด้ายขาวสำหรับผูกข้อมือ ถ้าเป็นพิธีแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ หรือบวช จะมีการตกแต่งบายศรีด้วยดอกไม้ต่าง ๆ สวยงามมาก พิธีเรียกขวัญวัวควายจะจัดขึ้นหลังการเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ในพิธีนี้เจ้าของจะเอาดอกไม้ ธูปเทียนซึ่งใส่ไว้ในกรวยซึ่งทำจากใบตองมัดติดกับเขาทั้งสองของสัตว์ เอาน้ำขมิ้น ลัมป่อยประพรม และเกี่ยวหญ้าอ่อน ๆ มาให้กินด้วย

การเรียกขวัญ

บุคคลซึ่งเรียกว่า อาจารย์หรือหมอลู่ขวัญ ส่วนมากเป็นผู้เคย บวชเรียนและมีความรู้ในเรื่องพิธีต่าง ๆ เป็นอย่างดี จะเป็นผู้กล่าวคำเรียกขวัญ เป็นทำนองเสนาะ มีเอื้อนเสียงในคำที่ต้องการเน้น ทำให้มีความซาบซึ้ง น่าฟัง การเรียกขวัญเด็ก ๆ ผู้กล่าวคำเรียกขวัญอาจเป็นปู่ย่าตายาย ซึ่งจะผูกข้อมือให้และกล่าวคำเรียกขวัญเป็นบทสั้น ๆ

บทลู่ขวัญ

อาจารย์บางคนใช้วิธีท่องจำกลอนสด ใช้ปฏิภาณสอดแทรกเรื่องราวและเหตุการณ์เฉพาะหน้าเข้าไป ทำให้คำเรียกขวัญฟังสนุกสนานมีรสชาติมากกว่าเดี่ยว ถ้อยคำที่ใช้เรียกขวัญมักคล้องจองกัน บางบทมีลักษณะเป็นร้อยโบราณ บางบทเป็นร้อยยาว จำนวนคำในวรรคไม่แน่นอน อาจมีตั้งแต่ ๕ คำขึ้นไปถึง ๑๓ คำ คำเรียกขวัญส่วนมากจะขึ้นต้นด้วยภาษาบาลีว่า อชฺชโส อชฺชเชโย อชฺชมงคลโโล แล้วต่อยด้วยภาษาท้องถิ่นว่า วันนี้เป็นวันดี วันประเสริฐเป็นวันอันล้ำเลิศกว่าวันอื่น ๆ...อาจขยายความว่า ดีวิเศษอย่างไร อาจมีภาษาบาลีแทรกเป็นตอน ๆ แต่คำบาลีเหล่านี้ ส่วนใหญ่เปลี่ยนแปลงเสียงจนหาความหมายไม่ได้เลยก็มี คงแทรกเข้าไปเพื่อให้ฟังดูขลัง เกิดความศักดิ์สิทธิ์น่าเลื่อมใส คำเรียกขวัญมักมีความยาวพอที่จะใช้เวลาในการกล่าวประมาณ ๑๐-๓๐ นาที

สรุปแล้วใจความของคำเรียกขวัญในโอกาสต่าง ๆ อาจแบ่งออกเป็น ๓ ตอนคือ

ตอนต้น กล่าวถึงความเป็นสิริมงคล ความพิเศษของวันที่ทำขวัญ

ตอนกลาง ชับไล่เคราะห์ร้ายต่าง ๆ ให้ออกไปให้พ้น ไม่ให้มาแผ้วพานให้เจ็บไข้ได้ทุกข์อีก และอาจพรรณนาความมั่งคั่งของชั้นนายศรี

สุดท้ายแล้ว ก็กล่าวเชิญเอาขวัญอันตกไปอยู่ตามทีต่างๆ ให้กลับมาอยู่กับเจ้าของ

ในคำเรียกขวัญวัว ควาย ก่อนที่จะเชิญขวัญให้กลับมาอยู่กับตัว จะมีการกล่าวขอขมาและยกย่องบุญคุณสัตว์ทั้งสองชนิดนี้ ที่ได้อำนวยความสะดวกให้แก่เจ้าของอย่างใหญ่หลวง โดยเฉพาะในด้านเกษตรกรรมที่ขอขมาก็เพราะ ระยะเวลาที่ใช้งานอาจมีการเหนื่อยตีตุ่ม บทเรียกขวัญมีคำกล่าวขอขมาอย่างอ่อนโยนอบอุ่น ดังนี้

“ผู้ซำก็มาล่ำเปิงยังบุญคุณเจ้าทั้งสอง
 ที่ได้กระทำการไถนาแล้วหื้อเลี้ยง
 ผู้ซำกลับเป็นวัจกรรมด้วยปากที่ได้ใช้ทำนลากและไถนา
 เปล่งวาจาต่อคำที่ใช้กินแรง
 ผู้ซำก็ขอขมายกโทษสองเจ้าตัวผาเสริฐคือวัวควาย
 ขอท่านเมตตาขูณาตัวซำได้ใช้กินแรงในทางกิน
 ผู้ซำจักหื้อเจ้าได้พ้นจากไถแผ่นดินอันอัดหิงล้ำบาก
 อดทุกข์ยากมานาน
 ผู้ซำก็จักแก้เสียยังปอเส้นใหญ่ไว้กับแอกน่อง
 เชือกชักล่องสี่ข้างร้องด่าว่าชวาชวาซ่ายซ่ายไปเวย ๆ
 ซ้ำขอไคณาและมหิงษาจุงเมตตายกโทษ
 อย่าได้ไซดและโกรธา..”

คำเรียกขวัญ วัว ควายตอนนี้ แสดงให้เห็นความรู้สึกผูกพันอย่างแนบแน่นของคนในท้องถิ่นกับสัตว์ทั้งสองชนิดนี้ มีทั้งความรัก ความห่วงใย และความซาบซึ้งในบุญคุณ คำสรรพนาม “ท่าน” และ “ผู้ซำ” ที่ใช้แสดงให้เห็นความยกย่องให้เกียรติอย่างสูง แม้ผู้ทำประโยชน์ให้เป็นสัตว์ก็ถือว่า มีบุญคุณควรระลึกถึงเสมอบิดามารดา หลายคนจึงไม่รับประทานอาหารที่ทำจากเนื้อสัตว์สองชนิดนี้ (ประคอง นิมมานเหมินทร์, ๒๕๒๑ : ๑๑๘)

ข้อสังเกตด้านเนื้อหาคำสู่ขวัญ

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของคำสู่ขวัญและนำไปสัมพันธ์กับคำกล่าวที่ว่า วรรณคดีคือชีวิต เพราะวรรณคดีสะท้อนความจริงเกี่ยวกับชีวิต คำเรียกขวัญแต่ละบท แม้เป็นวรรณกรรมสั้น ๆ ก็สะท้อนให้เห็นความจริงอะไร ความจริงบางอย่างที่แทรกอยู่ในคำสู่ขวัญ เช่น ความคิดเห็นส่วนตัวของผู้เรียกขวัญ ข้อมูลบางส่วนจากชีวิตส่วนตัวของผู้เรียกขวัญ วิธีชีวิตตลอดจนทัศนคติของคนในสังคมและ ปัญหาบางประการที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนั้น ๆ ด้วย (ประคอง นิมมานเหมินทร์, ๒๕๒๑ : ๑๑๙)

พิธีบายศรีสู่ขวัญภาคอีสาน ช

ภาคอีสานเป็นภาคหนึ่งที่มีพิธีบายศรีสู่ขวัญในชีวิตประจำวันอย่างเหนียวแน่นและการสู่ขวัญของชาวอีสานนั้น กระทำกันเป็นพิธีกรรมทั้งระดับชาวบ้านและเป็นพิธีใหญ่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองสมโภชพระมหากษัตริย์ เป็นพิธีเก่าแก่ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ เมื่อครั้งยังตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ก่อนที่จะอพยพลดอยร่นข้ามแม่น้ำโขงมาสู่ดินแดนแหลมทองจนปัจจุบัน (จำเนียร พันทวี, ม.ป.ป. : ๑)

นอกจากนั้นชาวอีสานยังประกอบพิธีกรรมการสู่ขวัญให้แก่เครื่องใช้ ที่พักอาศัยและสัตว์เสรีจการทำงาน ด้วยเห็นความสำคัญของสิ่งเหล่านี้ เช่น สู่ขวัญเรือน สู่ขวัญเกวียน สู่ขวัญวัว ควาย เป็นต้น โดยโอกาสที่จะสู่ขวัญนั้น มีทุกโอกาสที่จะมีการเปลี่ยนแปลงสภาพ เช่น จะสละโสดมาสู่ชีวิตคู่ จะละเพศฆราวาสไปสู่สมณะ จะเดินทางไกล จะไปรบหรือกลับจากการรบ หรือในยามโอกาสอื่นที่ทำให้มีความหวนวิตก เมื่อสู่ขวัญแล้วก็จะสบายใจ บางครั้งคนต่างถิ่นเดินทางมาภาคอีสาน หากเป็นคนสำคัญที่ชาวอีสานเคารพนับถือก็จะทำพิธีสู่ขวัญให้ เช่น เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ชาวเมืองชลบท ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้กับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งเดินทางมาตรวจราชการภาคอีสาน (ประมวล พิมพ์เสน, ๒๕๕๒ : ๑๖๕)

ผู้ที่ทำหน้าที่ในการประกอบพิธีคือ หมอสูต ซึ่งเป็นผู้ที่ชำนาญในการสวดเรียกขวัญ ปัจจุบันคนนิยมเรียก หมอพรหมณ์ จึงเป็นการเรียกที่ไม่ถูกต้อง ที่ถูกต้องจะต้องเรียกว่า หมอสูต

ขั้นตอนและอุปกรณ์ในพิธีบายศรีสู่ขวัญภาคอีสาน

การกำพานบายศรี โดยยายคุณ นวลละมุน บ้านบัวเจริญ อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี
(พระจรัสศักดิ์ จรัสกุลโก บันทึกภาพ ๒๕๖๓)

ในพิธีสู่ขวัญอุปกรณ์ที่ใช้ประกอบด้วยสิ่งต่อไปนี้

ชั้นหมากเบ็ง เย็บด้วยใบตอง ๕ แฉก อันหมายถึง พระพุทธเจ้า ๕ องค์ นิยมจัดทำใส่ชั้นใหญ่จึงเรียกว่า “ชั้นหมากเบ็ง” บางครั้งจัดทำใส่พานข้าว เรียกว่า พานขวัญ ในพานขวัญหรือชั้นหมากเบ็ง มีอุปกรณ์ดังนี้คือ

เทียนฮอบหัว (ยาวเท่ากับวัดรอบหัว) ๑ เล่ม

เทียนค่าคิ่ง (ยาวเท่าความสูง) ๑ เล่ม ฐูป ๑ ห่อ

อาหารมี ข้าวเหนียว ไข่ต้ม ข้าวต้มมัด กล้วย ขนม ผ่าฝืน แพรวรา น้ำอบน้ำหอม ดอกไม้ เทียนมงคล พานข้าวขนาดเล็กจัดอาหารคาวหวานอีกต่างหาก

ฝ่ายผูกแขน เมื่อเวลาสูตเสร็จ จะนำฝ้ายนั้นไปผูกแขน

พิธีกรรม เริ่มต้นที่เจ้าภาพผูกแขนหมอสูต ถ้าหากจะมีเงินค่าตอบแทนหมอสูต ก็จะนำฝ้ายไปผูกแขนให้หมอสูต จากนั้นจะให้ผู้รับการสู่ขวัญจุดเทียนมงคล หมอสูตจะเริ่มเชิญเทวดาลงมาเป็นสักขีพยาน

พิธีสู่ขวัญภาคและพานบายศรีแบบต่างๆ ในสังคมอีสาน

แล้วจะสวดเรียกขวัญให้กลับมาสู่ร่างของผู้รับการสู่ขวัญ จึงเรียกว่า พิธีสู่ขวัญ ทางอีสานใต้นิยมใช้พานบายศรี ซึ่งอาจทำอย่างเรียบง่าย จนถึงเป็นหลาย ๆ ชั้น ดังที่เห็นกันทุกวันนี้

ประเภทของบทสู่ขวัญ

เนื่องจากพิธีสู่ขวัญเป็นประเพณีที่มีขึ้นทุกภาคของประเทศไทย จึงขอเสนอภาพรวมของประเภทของบทสู่ขวัญ ดังนี้

วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์ (๒๕๓๑ : ๑๑๕) ได้กล่าวถึงประเภทของการสู่ขวัญไว้ ๒ ประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

๑. การสู่ขวัญเนื่องในโอกาสที่เจ้าของขวัญป่วย พิธีสู่ขวัญมีขึ้นเพื่อมุ่งรักษาเจ้าของขวัญในแง่ของจิตใจ มากกว่าทางร่างกาย เช่น สู่ขวัญคนป่วย สู่ขวัญหลง เป็นต้น

๒. การสู่ขวัญเนื่องในโอกาสที่เจ้าของขวัญผ่านช่วงสำคัญของชีวิต เช่น สู่ขวัญนาค สู่ขวัญแต่งงาน สู่ขวัญแม่ออกกรรม สู่ขวัญขึ้นบ้านใหม่ สู่ขวัญเลื่อนยศ สู่ขวัญขุนนาง ข้าราชการมาเยี่ยม สู่ขวัญ เดินทางไปทำงาน ไกลบ้าน เป็นต้น

การสู่วิถีแต่งงานในพื้นที่ต่างๆ ภาพเก่าจากชุมชน

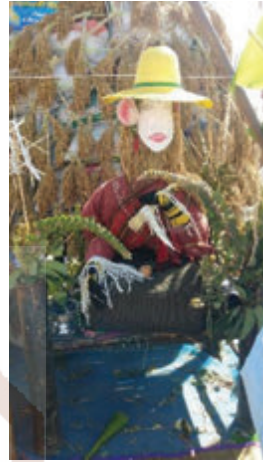
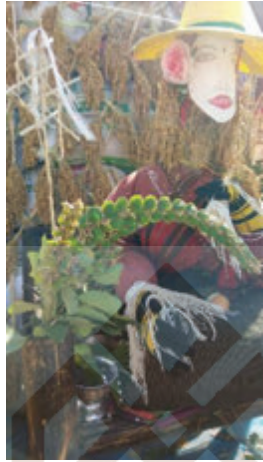

การสู่วิถีแต่งงาน
(วิภา วัฒนัญ บันทักภาพ ๒๕๕๙)

การสู่วิถีข้างต้น เป็นการสู่วิถีเฉพาะเกี่ยวกับคนเท่านั้น ยังไม่ครอบคลุมถึงการสู่วิถีอย่างอื่น เช่น สัตว์และสิ่งของ ซึ่ง ธวัช ปุณโณทก (๒๕๓๒ : ๒๖-๒๗) ได้กล่าวถึงประเภทของการสู่วิถีของชาวอีสาน ออกเป็นประเภท ดังนี้

๑. การสู่วิถีบุคคลในครอบครัว มีทั้งเหตุดีและเหตุร้ายที่บุคคลได้รับ เช่น เมื่อได้รับโชคเลื่อนยศ สำเร็จการศึกษากลับมาหรือค้าขายร่ำรวย กลับจากเดินทางไกล หรือจะเดินทางจากบ้านไปไกล บวชนาค แต่งงาน เป็นต้น ส่วนเหตุร้าย เช่น ประสบอุบัติเหตุ เมื่อเกิดเหตุดังกล่าวก็จะประกอบพิธีสู่วิถี เช่น สู่วิธุนาค สู่วิถีแต่งงาน สู่วิถีคนธรรมดา สู่วิถีคนป่วย เป็นต้น

๒. การสู่วิถีสิ่งของ วัตถุเครื่องใช้และสัตว์เลี้ยง เครื่องใช้ที่ทำด้วยไม้ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับประกอบอาชีพ หรือสัตว์เลี้ยงไว้ใช้งาน หลังจากเสร็จสิ้นการใช้งานก็จะทำพิธีสู่วิถี เพื่อขอโทษที่ได้ล่วงเกินและใช้งานอย่างทรากตรำ เช่น สู่วิถีพระพุทธรูป สู่วิถีข้าว สู่วิธูลาน สู่วิถีเกวียน สู่วิถีวัวควาย สู่วิถีช้าง เป็นต้น

พิธีสู่ขวัญข้าวในบุญคุณลาน อำเภอธวัชชัย จังหวัดมหาสารคาม
(อภิชาติ คำวิไลศ บันทึกรภาพ มกราคม ๒๕๖๔)

พิธีสู่ขวัญข้าว ในโอกาสนำข้าวเปลือกขึ้นเล้า บ้านเมืองเตา อำเภอยักษ์ภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
(นายเพชรพล อันทะลัย บันทึกรภาพ)

จะเห็นได้ว่า ประเพณีของการสู่ขวัญในสังคมชาวอีสานแบ่งได้ ๒ ลักษณะ ลักษณะหนึ่งแบ่งตามกลุ่มผู้รับขวัญ ซึ่งแบ่งได้ ๓ กลุ่ม คือ การสู่ขวัญคน การสู่ขวัญสัตว์ การสู่ขวัญวัตถุสิ่งของ และอีกลักษณะหนึ่ง แบ่งตามโอกาสของการประกอบพิธีสู่ขวัญแบ่งได้ ๓ กลุ่ม คือ การสู่ขวัญคน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีงาม การสู่ขวัญคนที่มีความผิดปกติทางร่างกายและจิตใจ และการสู่ขวัญสัตว์ สิ่งของ เมื่อเสร็จจากการใช้งาน

ชาวบ้านในชุมชนจะนำข้าวเปลือกของตนมาร่วมพิธี

หลังพิธีสูบขวัญ ทมตสูตจะพิจารณาकाงโก่

ทมตสูตพิจารณาकाงโก่และทำนายความอุดมสมบูรณ์
พิธีสูบขวัญข้าวในบุญคุณลานของบุคคลในชุมชน
บ้านเมืองเตา อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม
(นายพรหมล อัมกะลัย บันทึกภาพ)

หรือทำงานบางอย่างเสร็จแล้ว การสูบขวัญไม่ว่าประเภทใดก็ตาม ย่อมมีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือ ต้องการให้ขวัญกลับมาอยู่กับ ตัวเจ้าของขวัญ มารับเครื่องสังเวย ในบายศรีด้วยความเชื่อว่า ขวัญ ช่วยทำให้เกิดความเป็นสิริมงคล และความสุขสบายแก่เจ้าของ ขวัญ หรือถ้าหากเป็นการสูบขวัญ สัตว์ สิ่งของ นอกจากเพื่อความ เป็นสิริมงคลแก่สัตว์ สิ่งของนั้น ยังผลให้สัตว์ สิ่งของนั้น นำ โชคลาภมาสู่เจ้าของด้วย

องค์ประกอบของพิธี บายศรีสูบขวัญ

จากการศึกษาพิธีกรรม การสูบขวัญอีสาน พบว่า การสูบขวัญ ไม่ว่าประเภทใด จะมีองค์ประกอบ ที่สำคัญ ๓ ส่วน คือ คน วัตถุสิ่งของ และกาลเทศะ ดังมีรายละเอียด ดังนี้ (บุญธรรม ทองเรือง, ๒๕๓๖)

๑. คน องค์ประกอบ ของการสูบขวัญ ในส่วนนี้ประกอบ ด้วย

๑.๑ เจ้าของขวัญ คือบุคคลที่ได้รับการประกอบพิธีให้ทั้งเพศชายและเพศหญิง และมีเหตุปัจจัยต้องได้รับการสู่ขวัญ ทั้งเหตุดีหรือเหตุร้ายแล้วแต่กรณี เช่น สู่ขวัญนาค เจ้าของขวัญ คือ นาค สู่ขวัญแต่งงาน เจ้าของขวัญ คือ เจ้าบ่าว-เจ้าสาว เป็นต้น

เนื่องจากคนไทยมีความเชื่อในเรื่องขวัญว่า ไม่เฉพาะคนนั้นที่มีขวัญอยู่ประจำตัว สัตว์ วัตถุสิ่งของบางอย่าง ก็มีขวัญประจำเช่นเดียวกับคน เช่น ช้าง วัว ควาย บ้านเรือน เกวียน เรือ รถยนต์ ข้าวเปลือกนาข้าว เป็นต้น ถ้าประกอบพิธีสู่ขวัญช้าง เจ้าของขวัญ คือ ช้าง สู่ขวัญเกวียน เจ้าของขวัญคือเกวียนนั่นเอง

๑.๒ หมอสูตรขวัญ “สูตร” หลายแห่งเขียนว่า “สูตร” เป็นคำเก่าแก่ของคนอีสานที่นิยมเรียกการสวดว่า สูตร เช่น สวดมนต์ เรียก สูตรมนต์ สวดขวัญ เรียก สูตรขวัญ (มันส์ สุขสาย, ๒๕๒๖ : ๑) เมื่อการประกอบพิธีสู่ขวัญจะขาดคำสู่ขวัญไม่ได้ จึงต้องมีผู้สวดคำสู่ขวัญและในขณะเดียวกันจะทำหน้าที่เป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมการสู่ขวัญด้วย เริ่มตั้งแต่การกำหนดฤกษ์ยามในการประกอบพิธีสู่ขวัญ แจงอุปกรณ์และสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีสู่ขวัญ พร้อมทั้งส่วนประกอบในพานบายศรีและเป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธีขั้นตอนต่าง ๆ ของพิธีสู่ขวัญ บุคคลที่ทำหน้าที่ดังกล่าวเรียกว่า “หมอสูตรขวัญ” เนื่องจากหมอสูตรขวัญ เป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในพิธีสู่ขวัญ เพราะฉะนั้นลักษณะของหมอสูตรขวัญ จะต้องเป็นบุคคลที่ชาวบ้านในสังคมนั้นให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างดี ส่วนมากนิยมผู้ที่เคยบวชเรียนมานาน ๆ และได้เล่าเรียนการทำพิธีสู่ขวัญสืบมาจากรบรรพบุรุษ และเป็นเพศชาย ส่วนมากจะเป็นผู้อาวุโส ผ่านการบวชเรียนมาแล้วและมีประสบการณ์ในการทำพิธีสู่ขวัญและว่าทำนองสู่ขวัญได้ มีฐานะทางครอบครัวและฐานะทางสังคมเป็นที่เชื่อถือ

การแต่งกายของหมอสูตรขวัญ เนื่องจากพิธีสู่ขวัญเป็นพิธีพราหมณ์ อีสานบางท้องถิ่นจึงเรียกหมอสู่ขวัญว่า พราหมณ์ โดยสมมุติเป็น พราหมณ์ เป็นผู้นำในการประกอบพิธี จึงแต่งกายด้วยสีขา

เสื้อสีขาวรูปแบบใดก็ได้ ถ้าหมอสูตรขวัญเป็นผู้มีฐานะดีจะสวมเสื้อแขนยาวสีขาว คอตังคล้ายเสื้อทรงพระราชทานในปัจจุบัน นุ่งโจงกระเบนสีขาว แต่ตามชนบททั่วไป จะสวมเสื้อรูปแบบใด สีอะไรก็ได้ ยกเว้นสีดำ ส่วนกางเกงจะเป็นสีอะไรก็ได้ และจะต้องมีผ้าพาดบ่าจะพาดตรงหรือพาดเฉียงก็ได้ ไม่กำหนดสี ทั้งนี้การแต่งกายของหมอสูตรขวัญขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพผู้ประกอบพิธีสู่วัดประการหนึ่ง และนิยมแต่งตามฐานะของหมอสูตรขวัญอีกประการหนึ่ง

คำสู่วัดนั้นในสมัยโบราณหมอสูตรขวัญจะนำหนังสือผูกที่จารด้วยใบลานไปด้วยและจะสวดตามหนังสือนั้นเช่นเดียวกันกับพระเทศน์ โดยอ้างตามหนังสือผูก ปัจจุบันหมอสูตรขวัญนิยมสวดปากเปล่า ซึ่งแสดงถึงภูมิปัญญา ความสามารถของหมอสูตรขวัญ เป็นวิธีการสร้างความศรัทธาและความเชื่อถือจากชาวบ้านได้อีกส่วนหนึ่ง หมอสูตรขวัญเมื่อได้รับเชิญไปประกอบพิธีสู่วัดแต่ละครั้งส่วนมากจะได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน นอกจากนี้จะได้รับค่าตอบแทนเป็นเครื่องประกอบพิธีสู่วัด

๑.๓ ผู้ร่วมพิธีสู่วัด สังคมชาวอีสานโดยทั่วไปนั้น เป็นสังคมที่ให้ความสำคัญในประเพณีต่างๆ มักยินดีให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ภายในหมู่บ้านของตน โดยเฉพาะ เมื่อจะมีการสู่วัดไม่ว่าจะเป็นการสู่วัดคน สู่วัดสัตว์หรือสู่วัดวัตถุสิ่งของ เจ้าภาพจะไปบอกกล่าวญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง และเพื่อนบ้าน มาช่วยจัดเตรียมอุปกรณ์การสู่วัดและมาร่วมพิธีสู่วัด ซึ่งมีหมอสูตรขวัญเป็นผู้นำประกอบพิธีกรรม เมื่อประกอบพิธีกรรมสู่วัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะมีการเลี้ยงอาหารผู้มาร่วมพิธีตามสมควร ตามลักษณะของงานและตามฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพ

๒. วัตถุประสงค์ของ องค์ประกอบของการสู่วัด ในส่วนนี้ประกอบด้วย

๒.๑ คำสู่วัดหรือบทสู่วัด คำสู่วัดนั้น ในสมัยโบราณหมอสูตรขวัญจะนำหนังสือผูกที่จารด้วยใบลานไปด้วยและจะสวดตามหนังสือนั้นเช่นเดียวกันกับพระเทศน์ แต่หมอสูตรหลายคนนิยมสวดปากเปล่า เพื่อแสดงถึงภูมิปัญญาความสามารถของหมอสูตรขวัญ เป็น

วิธีการสร้างความศรัทธาและความเชื่อถือจากชาวบ้านได้อีกส่วนหนึ่ง หมอสูตรขวัญเมื่อได้รับเชิญไปประกอบพิธีสู่ขวัญแต่ละครั้งส่วนมากจะได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน นอกจากนี้จะได้รับค่าตอบแทนเป็นเครื่องประกอบพิธีสู่ขวัญ

คำสู่ขวัญเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของพิธีสู่ขวัญ ถ้าไม่มีการกล่าวเรียกขวัญ ก็ไม่อาจนับได้ว่าเป็นการประกอบพิธีสู่ขวัญที่สมบูรณ์ คำสู่ขวัญเป็นสื่อสำคัญที่ทำให้ขวัญทราบว่ามีผู้เรียกขวัญให้กลับมาอยู่ประจำในตัวเจ้าของขวัญ และมารับเครื่องสังเวยในบายศรี คำสู่ขวัญจึงเป็นคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน คำสู่ขวัญเริ่มต้นจากภาษาพูดได้รับการบอกเล่าสืบต่อ ๆ กันมา มีการต่อเติมกันมาเป็นทอด ๆ ดังนั้น คำสู่ขวัญจึงผิดเพี้ยนกันไปบ้าง ถึงแม้คำสู่ขวัญอีสานแต่ละถิ่นจะแตกต่างกันไปก็ตาม แต่มีลักษณะสำคัญร่วมกันอยู่ ๔ ประการ คือ

ขึ้นต้นด้วยอารัมภบท กล่าวถึงวารดิถีอันเป็นมงคลที่ประกอบพิธีสู่ขวัญ

อัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาร่วมเป็นสักขีพยาน

คำเชิญขวัญ

คำอวยพร

คำสู่ขวัญอีสานในระยะเริ่มแรกจึงเป็นคำกล่าวตามที่หมอสูตรขวัญจะเห็นสมควร โดยใช้ถ้อยคำธรรมดาในชีวิตประจำวัน และใช้ถ้อยคำที่ได้จากการเลือกสรร ซึ่งเป็นถ้อยคำที่ไพเราะฟังแล้วจับใจและจดจำสืบทอดต่อ ๆ กัน ต่อมาเมื่อผู้คิดแต่งคำสู่ขวัญขึ้นและได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรโดยเริ่มจากจารไว้ในใบลานเรียกหนังสือผูก และปัจจุบันได้พิมพ์คำสู่ขวัญอีสานเพื่อสะดวกในการอ่านและท่องจำ คำสู่ขวัญที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและพิมพ์เผยแพร่ จะเป็นของปรีชา พิณทอง, จินดา ดวงใจ, สาร สาระทัศนานันท์, พ่อจารย์ศรี ศรีสูง เป็นต้น แต่เมื่อเทียบสำนวนพบว่า มีความใกล้เคียงกันหลายสำนวนเพียงปรับบางถ้อยคำเท่านั้น และคำสู่ขวัญจะสวดเป็นท่วงทำนองแบบอีสาน หมอสูตรจะต้องมีพลังเสียง

พานขวัญ หรือพานบายศรีพร้อมเครื่องค้าย
พาเครื่องประกอบที่ใช้ใบโพธิ์
(ภาพจากวัดศรีธาตุ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร)

และลีลาที่ไพเราะ เพราะความ
สำคัญของพิธีสู่ขวัญจะอยู่ที่การ
สวดเป็นท่วงทำนอง ให้ผู้ร่วม
พิธีได้ฟังเนื้อหาของ การเรียก
ขวัญ ตามกาลละต่าง ๆ ที่ได้
รับเชิญ กล่าวได้ว่า พิธีสู่ขวัญ
จะขาดค่าสู่ขวัญไม่ได้เลย
ค่าสู่ขวัญจึงเป็นส่วนประกอบ
ที่สำคัญ และมีความสัมพันธ์
กับพิธีสู่ขวัญอย่างแน่นแฟ้น

๒.๒ อุปกรณ์และ
สิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธี
สู่ขวัญ การประกอบพิธีสู่ขวัญ
แต่ละท้องถิ่นในภาคอีสาน จะ
มีพิธีกรรมคล้าย ๆ กัน แต่บาง
ท้องถิ่นอาจจะแตกต่างกันไป
บ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความนิยม
ความเชื่อถือของบุคคลในแต่ละ
ท้องถิ่น ถึงแม้จะแตกต่างกันไป
บ้างก็ตามพิธีสู่ขวัญในแต่ละ
ท้องถิ่นจะมีจุดมุ่งหมายอย่าง
เดียวกัน คือ เพื่อให้ขวัญกับ
มาอยู่กับเจ้าของขวัญ จะได้
มีความสุขความสบาย และมี
กำลังใจดีขึ้น ซึ่งการประกอบ
พิธีสู่ขวัญอีสานไม่ว่าจะเป็น
ประเภทใด โอกาสใดส่วนมาก
จะมีอุปกรณ์และสิ่งของที่ใช้ใน
การประกอบพิธี ดังนี้

พาขวัญหรือพาบายศรี
 เครื่องคาย
 พาข้าว
 พาเสื้อผ้า
 ชันน้ำหอม
 แก้วเหล้า

แต่ทั้งนี้ ก็ขึ้นอยู่กับว่า พิธีบายศรีนั้นใช้ประกอบการสู่ขวัญ
 อะไร ดังรูป

พาขวัญหรือพาบายศรี หมายถึง บายศรี พจนานุกรมฉบับ
 ราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๒๕ : ๔๗๐) อธิบายคำว่า บายศรี คือ เครื่องเชิญ
 ขวัญหรือรับขวัญ ทำด้วยใบตองรูปร่างคล้ายกระทง เป็นชั้น ๆ มีขนาด
 ใหญ่เล็กสอปขึ้นไปตามลำดับ เป็น ๓ ชั้น ๕ ชั้น ๗ ชั้น หรือ ๙ ชั้น มีเสา
 ปักตรงกลางเป็นแกนมีเครื่องสังเวทวางอยู่ในบายศรี และมีไขขวัญเสียบ
 อยู่ยอดบายศรี เรียกบายศรีต้นหรือบายศรีหลัก

“บายศรี” เป็นงานหัตถกรรมที่ทำมาจากใบตอง นำมาจับจีบ
 เรียงเป็นเชิงชั้นและต้องใช้ความละเอียด ตั้งแต่การตัดชิ้นส่วน ไปจนถึง
 นำมาประดิษฐ์ประกอบให้เป็นบายศรีตามคุณลักษณะที่ถูกต้อง
 งดงามพอเหมาะพร้อมตกแต่งด้วยดอกไม้ที่เป็นลิลิมงคล เช่น ดอกบัว
 ดอกดาวเรือง ดอกรัก ดอกบานไม่รู้โรย ดอกมะลิ เป็นต้น จากนั้นจะนำ
 ไปประกอบลงในภาชนะ เช่น พานหรือขัน ที่มีความสวยงามเหมาะสม
 กัน บายศรีจึงมีความหมายถึง ความดี ความงาม ประกอบสิ่งที่เป็นมงคล
 พร่ำพร้อมไปด้วยความเจริญ ความอุดมสมบูรณ์น่านับการ เพราะฉะนั้น
 บายศรีจะมีรูปลักษณะที่งดงาม สง่า มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และนอกจาก
 นี้ยังถือว่าบายศรีเป็นสิ่งสำคัญจะขาดไม่ได้ในพิธีต่าง ๆ ทั้งในการพระราช
 พิธีของหลวงและพิธีของราษฎร

อย่างไรก็ตามพิธีการบายศรีไม่ได้ทำเช่นนี้ทั้งหมด นั่นคือมี
 แนวทางในการทำได้ ๒ อย่าง คือทำในครีวเรือนอย่างเรียบง่าย อย่าง ๑

และทำต่อหน้าธารกำนัล มีการประชุมสมาคมดังกล่าวข้างต้นอย่างหนึ่ง ถ้าทำในครัวเรือนอย่างเงียบก็เพียงเอาเครื่องกระยาหารจัดใส่ชาม ตกแต่ง เรียกว่า บายศรีปากชามมาตั้ง สมมติให้ผู้สูงอายุเชิญขวัญ แล้วผูกข้อมือ ให้เจ้าของขวัญเท่านั้น

ลักษณะคำประพันธ์และโครงสร้างของบทสู่ขวัญ

บทสู่ขวัญอีสานจะเป็นคำประพันธ์ประเภทร่ายยาว โดยขึ้นต้นด้วย คำว่า “ศรีศรี...” ซึ่งหมายถึง มิ่ง สิริมงคล ความรุ่งเรือง ความงาม ความเจริญ (ปรีชา พิณทอง, ๒๕๓๒ : ๗๓๐) ชาวอีสานโบราณนิยมเอาคำว่า “ศรี” มาขึ้นต้น คำสู่ขวัญ ด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล แก่พิธีสู่ขวัญและเจ้าของขวัญ และการขึ้นต้นด้วยภาษาบาลี เป็นลักษณะ บทประณามพจนานุชาพระรัตนตรัยและอธิษฐานขอพร คงมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้พิธีสู่ขวัญดูขลัง ศักดิ์สิทธิ์ นำศรัทธา นำเชื่อถือยิ่งขึ้น ตามทัศนคติ ของคนไทยโดยทั่วไปที่เชื่อว่า คาถาที่ฟังไม่ค่อยรู้เรื่องหรือไม่เข้าใจ จะมีความศักดิ์สิทธิ์มากกว่า เช่น คาถาในผ้ายันต์ คาถาสวดในพิธีกรรมต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งบทสวดมนต์ เป็นต้น เป็นร้อยที่คำสัมผัสไม่คงที่ ใช้จังหวะ ในการอ่านทำให้มีลีลาเป็นสำคัญ

โครงสร้างของบทสู่ขวัญ

โครงสร้างของบทสู่ขวัญประกอบด้วย การขึ้นต้น การลำดับเรื่อง การลงท้าย มีรายละเอียดดังนี้ (บุญธรรม ทองเรือง, ๒๕๓๖)

๑. การขึ้นต้น ในบทสู่ขวัญอีสาน มีลักษณะรูปแบบเหมือนกับการ ขึ้นต้นบทแหลในพิธีทำขวัญของภาคกลาง ที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภท ร่ายยาวเช่นเดียวกัน ได้สรุปว่า การขึ้นต้นบทแหลในพิธีทำขวัญที่มีรูปแบบ คำประพันธ์ประเภทร่ายยาว มี ๒ ลักษณะ คือ ขึ้นต้นด้วยคำว่า “ศรีศรี...” มีคำต่อจนจบวรรค และ ขึ้นต้นด้วยคาถาภาษาบาลี ลักษณะร่วมเช่นนี้

อาจเนื่องมาจากคนไทยทุกสังคมมีพิธีทำขวัญและปฏิบัติสืบต่อกันมานาน อาจเกิดการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรม จึงทำให้เกิดลักษณะร่วมดังกล่าว

๒. การลำดับเนื้อเรื่อง หมายถึง การจัดลำดับเนื้อหาของบท สู่ขวัญอีสานตั้งแต่ต้นจนจบ การศึกษาการลำดับเนื้อเรื่องในบทสู่ขวัญ อีสานพบว่า บทสู่ขวัญอีสานไม่ว่าประเภทใดชนิดใด จะมีลักษณะการ ลำดับเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกัน โดยแต่ละบทจะมีการลำดับเรื่องประกอบด้วยสาระสำคัญต่าง ๆ ตามลำดับ ๔ ส่วนดังนี้คืออารัมภบท ส่วนขยาย ความ ส่วนเชิญขวัญ ส่วนลงท้าย มีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ อารัมภบท หมายถึง ส่วนนำหรือส่วนเริ่มต้นของคำสู่ขวัญ ซึ่งเป็นส่วนแรกของคำสู่ขวัญ เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึง สิ่งที่เป็นสิริมงคล หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น กล่าวประณามพจน์ หรือกล่าวไหว้ครู ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือกล่าวถึงฤกษ์อันเป็นสิริมงคลในการประกอบพิธี หรือกล่าวขอความเป็นสิริมงคล และกล่าวอัญเชิญเทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายมาร่วมพิธี ในเนื้อหาส่วนอารัมภบทนี้ประกอบด้วย ๒ ส่วน

๒.๑.๑ กล่าวประณามพจน์ การขึ้นต้นด้วยบทประณามพจน์ เป็นธรรมเนียมนิยมในการแต่งวรรณกรรมไทย โดยเฉพาะวรรณกรรมสวดดี หรือวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ จะขึ้นต้นด้วยบทประณามพจน์ ในสังคม ชาวอีสานถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมา หากจะประกอบพิธีกรรมอะไร หรือเริ่มเรียนอะไร จะต้องมีการยกครูหรือไหว้ครู ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย โดยมีความเชื่อว่า การที่เป็นคนไม่ลบหลู่ผู้มีบุญคุณ และเป็น ผู้รู้จักเคารพผู้มีบุญคุณ จะทำให้บุคคลนั้นเจริญ และ ประสบความสำเร็จ ในชีวิต ดังนั้น การประกอบพิธีสู่ขวัญ นอกจากหมอสวดขวัญจะทำพิธี เคารพพระศรีรัตนตรัย ด้วยการกล่าวว่า “นโมตัสสะ...” ๓ จบแล้ว ยังมี การกล่าวบูชาพระรัตนตรัยอีกในคำสู่ขวัญ เนื่องจากคำสู่ขวัญบางบทจะ เริ่มต้นด้วย คำประณามพจน์ ดังตัวอย่าง

พุทธัง สัตตัตถันปการัง สรณัง คัจฉามิ
 ธัมมัง สัตตัตถันปการัง สรณัง คัจฉามิ
 สังฆัง สัตตัตถันปการัง สรณัง คัจฉามิ
 พุทโธเมนาโก ธัมโมเมนาโก สังโฆเมนาโก

(คำสัจวัญเล่า : ล้านวนจินดา ดวงใจ)

ความหมาย : ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม
 พระสงฆ์ ผู้ซึ่งพร้อมด้วยแก้ว ๗ ประการ เป็นที่พึ่ง

คำสัจวัญบางบทจะอาร์มภบทด้วยการกล่าวถึงฤกษ์ยามดี หรือ โอกาสที่ดีที่เป็นสิริมงคลในการประกอบพิธี สังคมชาวอีสานมีความเชื่อใน “ฤกษ์ยามยามดี” ไม่ว่าจะประกอบพิธีกรรม หรือทำกิจกรรมสำคัญๆ ชาวบ้านจะต้องหาวันที่เป็นสิริมงคลในการประกอบพิธีนั้นๆ ทั้งนี้ด้วยชาวอีสานมีความเชื่อว่า ถ้าหากเริ่มทำอะไร หรือประกอบพิธีกรรมอะไรในวันฤกษ์ยามดี จะทำให้เป็นสิริมงคลนำความสุขความเจริญมาสู่ตนและครอบครัว หรือทำให้เกิดความสำเร็จตามที่มุ่งหวังไว้ ดังนั้นในพิธีสัจวัญ ไม่ว่าจะสัจวัญอะไรจะต้องประกอบพิธีในวันที่เป็นมงคล ซึ่งชาวอีสานเรียกว่า “มื่อสรรวันดี” คือ วันที่เลือกแล้ว เป็นวันฤกษ์ดีที่สุด ทั้งนี้ความเชื่อเรื่อง “ฤกษ์ยาม” ในการประกอบพิธีสัจวัญได้ปรากฏชัดเจนในการอาร์มภบทของคำสัจวัญ และ เป็นที่นิยมใช้ขึ้นต้นคำสัจวัญมาก ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

ศรีศรีวันนี แหม่นวันดี วันดีถือมุดตะโซค โตกใบนี้แหม่น
 โตกไม้จันทน์ ชั้นใบนี้แหม่นชั้นไม้แก้ว ขุนนางตกแต่งแล้วให้
 ยอมา

(คำสัจวัญน่องก่อนแต่งงาน
 ล้านวนพระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ)

ความหมาย : วันนี้เป็นวันดี เป็นวันอุดมโชค พานที่นำมา
ทำพาชขวัญก็ทำด้วยไม้จันทร์ ชันก็เป็นชั้นอย่างดี และพาชขวัญ
ก็ได้รับตกแต่งจากขุนนางมีฝีมือดี

ความหมาย : วันนี้เป็นวันดี เป็นวันแห่งชัยชนะ แห่งโชค
ลากแห่งเดชาานุภาพ

ตัวอย่างที่ ๒

ศรีศรีมือนี่มือนี่ดี ศรีศรีปีนี่แมนปีเข้า ปู่พระเจ้าให้ช่วยคุณ
ขวัญ

(คำสวดขวัญข้าวขึ้นเล่า จำนวนปริชา พิณฑอง)

ความหมาย : วันนี้เป็นวันดี วันที่เป็นสิริมงคลแห่งปีระกา
พระเจ้าปู่จึงให้ข้าพเจ้า (หมอลสูตรขวัญ) มาทำพิธีสวดขวัญ

๒.๑.๒ กล่าวเชิญผู้มาร่วมพิธีเป็นสักขีพยาน หรือ มาช่วย
คุ้มครอง ปกปักษ์รักษา ขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย มิให้มาทำลายพิธีกรรมได้
การกล่าวเชิญผู้ร่วมพิธีจัดอยู่ในส่วนอารัมภบท โดย เนื้อหาส่วนนี้มักจะ
ต่อจากเนื้อหาในส่วนข้อ ๒.๑.๑ ผู้ที่ได้รับเชิญมา ล้วนแต่เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ ผู้
มีอำนาจอิทธิฤทธิ์ ทั้งนี้เพื่อให้คำสวดขวัญและพิธีสวดขวัญมีความศักดิ์สิทธิ์
ยิ่งขึ้น ผู้ได้รับเชิญมาร่วมพิธีหรือ มาช่วยคุ้มครองพิธี จะมีทั้งฝ่ายธรรมะ
เช่น พระรัตนตรัย พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น และฝ่ายอธรรม เช่น
ยักษ์ ผีต่าง ๆ เป็นต้น ดังตัวอย่าง

ไมตรีจึงมีแก่นาคครุฑ มนุษย์กุ่มภักดิ์
 คนธันพะยักขา เทวดาสุราสุรินทร์ อินทร์พรหม
 ยมราชา สุนัขขัฒตะ สุ่มังคลา อุตตมะโชค
 อุตตมะโยค อุตตมะดีถิ อุตตมะนิธิ
 อุตตมะสังฆา อุตตมะศรีนิลาส อินทะพาส
 พร้อมไตรยางค์ ทังนาวาค์ตาดคู้ พร้อมกันอยู่สอนลอน
 (คำสู่ขวัญพระสงฆ์เถรภิเษก ล้านวน ปรีชา พิณทอง)

ความหมาย : ขอเชิญครุฑ นาค มนุษย์ ยักษ์กุ่มภักดิ์
 คนธรรพ์ เทวดา พระอินทร์ พระพรหม พระยมราช และความ
 เป็นสิริมงคลทุก ๆ อย่าง ขอให้มาพร้อมกันเกิด

จักเบิกบาศรี พุทธาตีไปข่มแพ้เตชชะฝูงมาร
 ธรรมบันดานผันถีบ เคะระห์ฮ้ายริบหนีไป
 สังฆาขับจิงไฮฝูงฮ้าย เตชะมิ่งคละผาบฝูงเข็ญ
 อย่าได้เป็นอนตรายสังจักสิง ทุกข์ฮ้ายยิงเทียบมต
 ใจกังวลเคือดฮ้อน สัพพะคะระห์ฮ้ายฮ้อนหายเสีย
 (คำสู่ขวัญนาค ล้านวนพระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ)

ความหมาย : จะกระทำพิธีสู่ขวัญ ขออำนาจคุณพระพุทธร
 พระธรรม พระสงฆ์ช่วยขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย อันตรายต่าง ๆ
 ออกไปด้วยเกิด

๒.๒ ส่วนขยายความ หมายถึง เนื้อหาที่กล่าวถึงรายละเอียดของ
 การสู่ขวัญชนิดนั้น ๆ เป็นการขยายความในส่วนอารัมภบทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
 เนื้อหาในส่วนนี้ปรากฏในคำสู่ขวัญทุกประเภท ทุกชนิด โดยมีเนื้อหาหลัก
 ที่สำคัญร่วมกัน ๒ ส่วน ดังนี้

๒.๒.๑ กล่าวถึงจุดมุ่งหมาย การจะประกอบพิธีกรรมอะไรก็ตาม ถ้าผู้ร่วมพิธีทราบจุดมุ่งหมาย จะทำให้การกระทำนั้นชัดเจนยิ่งขึ้นว่าทำอะไร เพื่อใคร เมื่อคำสู่ขวัญอารัมภบท ด้วยการกล่าวถึง ประณามพจน์ หรือกล่าวถึงวันดีโอกาสดี กล่าวเชิญเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์มาร่วมพิธีแล้ว การลำดับเนื้อหาต่อจากส่วนนี้จะกล่าวถึงจุดมุ่งหมายว่าจะทำอะไร การกล่าวถึงจุดมุ่งหมายจะปรากฏในคำสู่ขวัญเกือบทุกบท เช่น คำสู่ขวัญคนป่วย เมื่อกล่าวอารัมภบทด้วยการบอกกล่าวว่าเป็นวันฤกษ์ดี โอกาสดีก็จะทำพิธีสู่ขวัญคนป่วย ดังตัวอย่าง

*ศรี ศรีสวัสดิ มีอันนี้เป็นมื่อดี วันเศรษฐีอมุดตโชค จักสูตร
ขวัญเจ้าอันป่วยใช้บ่สบาย
(คำสู่ขวัญคนป่วย สำนวนบุญ ปริปุญญ)*

*ความหมาย : วันนี้เป็นวันดี เป็นวันเศรษฐีผู้มีโชค จะได้
พิธีสู่ขวัญคนป่วย*

๒.๒.๒ กล่าวถึงองค์ประกอบของการสู่ขวัญ เมื่อทราบถึงจุดมุ่งหมายแล้ว การลำดับเนื้อหา คำสู่ขวัญในส่วนนี้ จะกล่าวถึงความพร้อมในการเตรียม ก่อนจะประกอบพิธีกรรมการสู่ขวัญ โดยกล่าวถึงความพร้อม ๒ อย่าง คือ คน และเครื่องขวัญ

คน หมายถึง ความพร้อมเพรียง ของเจ้าภาพ ซึ่งเป็นผู้ร่วมจัดพิธีสู่ขวัญ เช่น ถ้าพิธีสู่ขวัญ คนป่วยที่เป็นผู้ชรา เจ้าภาพก็คือลูก ๆ หลาน ๆ และญาติพี่น้อง นอกจากนั้นก็คือผู้ร่วมพิธี บุคคลเหล่านี้มาร่วมกันจัดเตรียมการทุกอย่างด้วยความพร้อมเพรียงกัน ไม่ว่าจะเป็น การจัดเครื่องขวัญ อาหารคาว หวาน ที่จะเลี้ยงดูกัน หรือ การอยู่ร่วมพิธีด้วยความเต็มใจยิ่ง หรือ ถ้าเป็นการสู่ขวัญพระสงฆ์ ก็จะกล่าวถึงความพร้อมเพรียงของ อุบาสก อุบาสิกา ประชาชน ร่วมกัน จัดเตรียมและร่วมพิธีอย่างพร้อมเพรียงกัน

เครื่องขวัญ หมายถึง ความพร้อมของอุปกรณ์และสิ่งของที่ใช้ในการประกอบพิธีสู่ขวัญชนิดนั้น ๆ ได้รับการจัดเตรียมไว้เรียบร้อยแล้วพร้อมที่จะกระทำพิธีกรรมได้ทันที เช่น พาชขวัญ เครื่องประกอบพาชขวัญ อาหารคาว หวาน เครื่องคาย พาชข้าว พาชเสื้อผ้า ชันน้ำหอม หรือ แก้วเหล้า เป็นต้น

๒.๓ ส่วนสู่ขวัญ หมายถึง เนื้อหาที่กล่าวถึงการเรียกขวัญที่ล่องลอยไปที่ต่าง ๆ ให้กลับมาสู่ตัวเจ้าของขวัญซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นส่วนแสดงจุดมุ่งหมายของพิธีสู่ขวัญ คือ ต้องการให้ขวัญกลับมา การกล่าวเรียกขวัญจะมีลักษณะเชิญชวน อ้อนวอน ขอร้อง หรือขู่ว่า จาก การศึกษาการดำเนินเรื่องในคำสู่ขวัญอีสานพบว่า คำสู่ขวัญไม่ว่าจะเป็นประเภทใด ชนิดใดก็ตาม ส่วนมากจะกล่าวถึงส่วนสู่ขวัญอย่างชัดเจน และมักจะกล่าวคำว่า “มาเยอขวัญเอ๋ย” บ่อย ๆ ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ขวัญได้ยินและกลับมาสู่เจ้าของขวัญ คำสู่ขวัญอีสานส่วนมากจะมีเนื้อหาในส่วนนี้คล้ายคลึงกัน โดยมีเนื้อหาสำคัญร่วมกัน ๓ ส่วน ดังนี้

๒.๓.๑ กล่าวเรียกขวัญ หรือ กล่าวเชิญขวัญ เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวเรียกขวัญเพื่อให้ขวัญกลับมาสู่ตัวเจ้าของขวัญ การกล่าวเรียกขวัญแยกได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้คือ กล่าวเรียกขวัญที่ประจำอวัยวะและส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ทั้งภายในและภายนอก ให้กลับมาสู่ร่างกายคนหรือสัตว์ที่เราเรียกขวัญ ตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ ๑

ขอเชิญเจ้ามาพร้อมพวกร้า มีหลายลำขวัญหั่วให้เจ้ามาอยู่
หัวอักษาคาญ อย่าได้ห่างคอยบัดป้อง ขวัญท่องให้เจ้ามาอยู่
ท่องเทียรมา ขวัญตาให้เจ้า มาอยู่ตาค่อยยืมแยม ขวัญแก้ม
ให้เจ้ามาอยู่แก้ม ค่อยโตงใบหูกาง

(คำสู่ขวัญช้าง ลำานวนที่ ๑ สาร สาระทักคานันท์)

ความหมาย : ขอเชิญขวัญหัว ขวัญท่อง ขวัญตา ขวัญแก้ม
ให้กลับคืนมา

ตัวอย่างที่ ๒

มาเยอขวัญเอย ขวัญเสาทวนอยู่ป่าหญ้าแฝก
 ขวัญเสาแฮกอยู่ป่าคอนแค ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้
 ขวัญเสาค้ำอยู่ป่าไม้ ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้
 ขวัญเสาค้ำอยู่ป่าไม้ ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้
 ขวัญบ้านลมอยู่คางข้างน้ำ ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้
 ขวัญซื่อซ่าวก็ให้เอ็นเฮียกกันมา มาเยอขวัญเอย
 (คำสู่ขวัญขึ้นบ้านใหม่ สำนักวนปรีชา พิณทอง)

เสาทวน หมายถึง เสาค้ำหน้าจั่ว

เสาแฮก หมายถึง เสาเอก

ซ่าว หมายถึง ไม้คร่าว

ความหมาย : ขอเชิญขวัญเสาทวน ขวัญเสาเอก ขวัญเสาค้ำ ขวัญบ้านลม ขวัญซื่อ ขวัญคร่าว กลับมาเกิด

จากคำสู่ขวัญบทนี้ จะเห็นว่าเป็นการกล่าวเรียกขวัญส่วนประกอบบางส่วนของบ้านเท่านั้น แต่ยังมีกรเรียกขวัญรวม ๆ ไม่เฉพาะเจาะจงเรียกขวัญส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น

ตัวอย่าง

ขวัญม้อนไปอยู่เมืองแก่น ก็ให้มาโฮมมือนี่วันนี้

ขวัญม้อนหนีไปอยู่เมืองหงสาธิยาแก้วแก่น ก็ให้มาโฮมมือนี่วันนี้

เชิญขวัญม้อนอันไปอยู่ เมืองฮ้อแลเมืองญวน ก็ให้มาโฮมมือนี่วันนี้

(คำสู่ขวัญม้อน สำนักวน จ. เปரியญ)

(เมืองหงสาธียา น่าจะหมายถึง เมืองหงสาวดี และอาจหมายถึงเมืองหงสาในลาว)

ความหมาย : ขอเชิญขวัญตัวใหม่ที่ไปอยู่เมืองสวรรค เมืองหงสาวดี เมืองฮ้อ และ เมืองญวน กลับมาเกิด

จะเห็นว่าคำสู่ขวัญตัวใหม่บพนี้ กล่าวเรียกขวัญรวมๆ มิได้ กล่าวเรียกส่วนใด ส่วนหนึ่งอย่างชัดเจน แต่จะกล่าวเรียกขวัญตัวใหม่ที่ไปยังสถานที่ต่างๆ ให้กลับมา

๒.๓.๒ กล่าวถึงสถานที่ต่างๆ ที่ขวัญไปซึ่งขวัญอาจไปหลงทางจนกลับไม่ได้ การดำเนินเรื่องในส่วนนี้จะกล่าวเชิญที่ล่องลอยไปอยู่ไปเที่ยว ไปหลงทาง หรือไปหลงอยู่ในสถานที่ต่างๆ ทุกซอกทุกมุม ทุกสถานที่ ที่ชาวอีสานทั่วไปฟังจะรู้จัก หรือเป็นสถานที่ที่เจ้าของขวัญเคยไป จุดมุ่งหมายก็เพื่อติดตามหาขวัญ เพื่อเรียกขวัญให้กลับมาสู่เจ้าของขวัญนั่นเอง

๒.๓.๓ กล่าวถึงสภาพความอุดมสมบูรณ์ ความอยู่ดี กินดี และความอบอุ่นที่ขวัญจะได้รับเมื่อกลับมา การดำเนินเรื่องในส่วนนี้เป็นการปลอบประโลมขวัญเมื่อขวัญคืนมาอยู่กับเนื้อกับตัวเจ้าของขวัญแล้ว ขวัญจะได้รับแต่สิ่งที่พึงประสงค์หรือปรารถนา ซึ่งล้อมรอบตัวเจ้าของขวัญอยู่ ขวัญจะได้รับทันที เมื่อกลับเข้าสู่ตัวเจ้าของขวัญ

๒.๔ ส่วนลงท้าย หมายถึง ส่วนจบของคำสู่ขวัญ เนื้อหาในส่วนนี้ส่วนมากจะเป็น การอวยพร ให้แก่เจ้าของขวัญ ให้มีความสุขสบาย ส่วนลงท้าย มิใช่ส่วนสำคัญนัก ดังนั้น คำสู่ขวัญบางบทจึงไม่มีส่วนลงท้าย จะจบทันที เมื่อกล่าวเรียกขวัญจบดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑

บายศรีสู่ขวัญให้แล้วให้เจ้าคำเจ้าคุณ ให้มีบุญทุกเมื่อทุกยาม
ตามคาถาพระพุทธรเจ้าตรีสุว่าอายุ วัฒนโธ สุขัง พะลัง
(คำสู่ขวัญ รัตนันต์ สำนักวรรณพระอาริยานุวัตร เขมจารีเถระ)

ความหมาย : ทำพิธีสู่ขวัญให้แล้ว ขอให้ (รถยนต์) นำโชค
มาสู่เจ้าของ ขอให้ได้รับ แต่สิ่งที่ดั่งาม ทุกเวลา ขอให้มีความสุข
วันโน สู้ข้ง พะล้ง

ตัวอย่างที่ ๒

ให้เจ้ายีนยามันทันตาตั้งอยู่ดีเยอ อย่าได้ควยโค่นค้ำคอน
ล้มหล่นเสีย ชยตุ ภาวักขยมั่งคลัง สตรีรสสา ที่ขายโกโหนตุ
มิหิงสาโคณา

(คำสู่ขวัญวัวควาย สำนักวนปริษา พิณฑอง)

(ควย หมายถึง โยก หล่น หมายถึง หลุดออก)

ความหมาย : ขอให้อายุยืนสมบูรณ์แข็งแรง มั่นคงตลอดไป

จะเห็นได้ว่า รูปแบบการลำดับ เนื้อเรื่องในบทสู่ขวัญอีสาน
ไม่ว่ากลุ่มใด ประเภทใด จะประกอบด้วยสาระสำคัญ ๔ ส่วน คือ
ส่วนอารัมภบท ส่วนขยายความ ส่วนสู่ขวัญ และส่วนลงท้ายเสมอ

สรุปได้ว่า พิธีบายศรีสู่ขวัญมีความสำคัญต่อสังคมอีสานเป็น
อย่างมาก เพราะเป็นพิธีกรรมที่สร้างความหวัง เป็นประจักษ์น้ำทิพย์
ชโลมใจสำหรับคนที่กำลังเผชิญการปรับเปลี่ยนของชีวิตในทางใด
ทางหนึ่งให้แน่วแน่มีความแข็งแกร่ง มีพลังทางจิตวิญญาณ มีความอบอุ่น
จากน้ำใจของผู้ที่อยู่แวดล้อม สะท้อนการโอบอุ้ม เอื้ออาทรต่อกันของ
ผู้คนในสังคมอีสาน หลายพิธีการสู่ขวัญได้แสดงถึงการเคารพต่อธรรมชาติ
และสรรพสิ่งที่เป็นคุณต่อมนุษย์และโลก การสู่ขวัญจึงมิใช่พิธีธรรมดา ๆ
แต่ทว่าเป็นการแสดงออกของความเจริญในจิตใจ ความเข้าใจความสัมพันธ์
และความสำคัญของทุกสรรพสิ่งที่มีต่อกัน จึงทำให้พิธีบายศรีสู่ขวัญยั่งยืน
และไหลรินไม่ขาดสายในสังคมอีสาน トラบเท่าปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- ธวัช ปุณโณทก. (๒๕๓๒). **เที่ยวอีสาน**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ.
- บุญ ปรีบุญโญ. (๒๕๑๕). **ประมวลสูตรขวัญและไสกต่างๆ**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาธรรม.
- บุญธรรม ทองเรือง. (๒๕๓๖). **วรรณกรรมคำสู่ขวัญอีสาน**. ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ประคอง นิมมานเหมินทร์. (๒๕๒๑). **“ขวัญและคำเรียกขวัญ”**, ลานนาไทยคดี. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ประคอง นิมมานเหมินทร์, และทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (๒๕๒๑). **ลานนาคดี**. เชียงใหม่ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ปรีชา พิณทอง. (๒๕๓๐). **ประเพณีโบราณไทยอีสาน**. (พิมพ์ครั้งที่ ๖). อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๒). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์ จำกัด.
- วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์. (๒๕๓๑). **“คำเรียกขวัญ บันทึกประวัติศาสตร์และสัญลักษณ์ และความหมาย”**. ใน รวมบทความประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สาร สาระทัศนนันท์. (๒๕๒๒). **“บายศรีสูตรขวัญ”**. ในหนังสือชุดความรู้มรดกอีสานฉบับอนุรักษ์วรรณคดีอีสานเกี่ยวกับชีวิต. มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- เสฐียรโกเศศ. (๒๕๐๖). **ขวัญและประเพณีการทำขวัญต่างๆ**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์.